

Anna Rudyk

Uniwersytet Rzeszowski (Polska)

ROSYJSKIE ODPOWIEDNIKI PRZEKŁADOWE PERFORMATYWU *PRZEPRASZAM*

Performatyw *przepraszam* stał się obiektem zainteresowań wielu współczesnych językoznawców. Jako istotny element etykiety językowej został już poddany wielostronnej analizie, będąc przedmiotem prac Małgorzaty Marcjanik (1995), Ewy Masłowskiej (1991) czy Alicji Gałczyńskiej (2002). Przeproszeniu jako aktowi mowy szereg artykułów i monografię poświęciła Żaneta Kozicka-Borysowska (2002, 2003, 2004, 2008). Na uwagę zasługuje kontrastywne studium Zofii Czapigi (2007), gdzie autorka przedstawia funkcje komunikacyjne rosyjskich formuł *извините* i *простите* oraz ich polskich ekwiwalentów. Ogromne znaczenie dla dydaktyki języka rosyjskiego i polskiego ma artykuł Jaśminy Puchały (2012), w którym zostały poruszone istotne różnice w zastosowaniu najważniejszych formuł grzecznościowych.

Wobec tak bogatej literatury przedmiotu mogłoby się wydawać, że temat został wyczerpany, jednak pojemność semantyczna i pragmatyczna leksemu *przepraszam* jest na tyle duża, że pole badawcze wciąż pozostaje otwarte. Tematem niniejszego artykułu jest analiza i opis rosyjskich ekwiwalentów przekładowych performatywu *przepraszam*.

Istotę aktu mowy przeproszenia wyjaśnia eksplikacja zaproponowana przez Annę Wierzbicką:

„Wiem, że zrobiłem coś, co było dla ciebie złe; Sądzę, że możesz czuć do mnie coś złego z tego powodu; Mówię: żałuję, że to zrobiłem; Mówię to, bo chcę, żebyś nie czuł do mnie nic złego” (1983: 130).

Właśnie takie rozumienie będziemy traktować jako definicyjne znaczenie leksemu *przepraszam*. Jednak, jak pokażemy na przykładach wyekscerpowanych z tekstów współczesnej polskiej prozy kobiecej oraz ich przekładów na język rosyjski, jest on używany nie tylko w przypadku chęci wyrażenia skruchy i uniknięcia niezadowolenia współ rozmówcy, ale pełni też liczne funkcje etykietalne.

Słownik polsko-rosyjski (WSPR) podaje następujące tłumaczenia czasownika *przepraszać*:

„несов. когоś просить прощения (извинения) у кого-л.; извиняться перед кем-л.; ~m! извини(те)!, прости(те)! [...]”.

W zebranych materiale odnotowano wszystkie proponowane formy:

- *просту*, np.:

- *Przepraszam, nie chciałam cię budzić...*
- *Просту, я не хотела тебя будить...* (UDS)

Forma *просту* może występować również z dopełnieniem w bierniku, np.:

- *Przepraszam, nie wiem, co mnie opętało, to nieprawda, taka jestem podła...*
- *Просту меня, не знаю, что на меня нашло, все неправда. Это подло с моей стороны...* (POM)

W obydwu przypadkach *przepraszam* / *просту* wyraża żal z powodu wcześniejszego zachowania. Uwagę zwraca formalna niespójność ekwiwalentów: *przepraszam* (JA) to czasownik niedokonany w formie pierwszej osoby liczby pojedynczej, natomiast *просту* (TY) to imperatyw (służący tu dla wyrażenia prośby o przebaczenie) czasownika dokonanego. Zastosowany odpowiednik wywołuje skojarzenia z funkcjonalnym synonimem słowa *przepraszam* – wyrażeniem *wybacz mi*. Leksem *просту/ме* jest przez użytkowników języka jednoznacznie interpretowany jako prośba o przebaczenie (Kozicka-Borysowska 2010: 164).

- *простите*, np.:

- *Przepraszam, nie dosłyszałam pani nazwiska, z jakiego pani jest pisma?*
- *Простите, не расслышала вашей фамилии, из какого вы журнала?* (UDS)

Powyższy przykład ilustruje częstą w języku mówionym sytuację, kiedy to pytanie o informację jest wprowadzane do dialogu przez performatywne *przepraszam*. Wspomniany leksem pełni wówczas funkcję grzecznościowego zwrotu do adresata (Gałczyńska 2002: 17–18). Forma *простите* jest kierowana do osób, z którymi nie pozostajemy „na ty”. W przytoczonym zdaniu jej zadaniem jest zwrócenie w grzeczny sposób uwagi współmówcy. Por. „Mówimy **przepraszam**, jeśli [...] chcemy uprzejmie zwrócić czyjaś uwagę i np. zapytać o coś lub poprosić o coś” (ISJP).

- *извините*, np.:

- *Przepraszam, dzisiaj zaspalam.*
- *Извините, сегодня я проспала.* (NWŻ)

Zdania obydwu języków stanowią realizację przytoczonej w początkowej części artykułu definicji aktu przeproszenia A. Wierzbickiej. Bywa też, że mówimy *przepraszam*, gdy „chcemy zaznaczyć, że musimy przerwać rozmowę lub wycofać się z towarzystwa, a jednocześnie usprawiedliwić się” (ISJP), co egzemplifikuje kolejna para zdań:

- *Przepraszam* was na chwilę, zaraz wracam – powiedziała.
- *Извините*, я на минутку, сейчас вернусь. – *И она скрылась в доме.* (NWŻ)

Jak widać, słownikowy ekwiwalent *извините* wyraża nie tylko znaczenie podstawowe, lecz również niedefinicyjne.

- *просту*, np.:

[...] *Przepraszam*, że tak się stało. [...]
 [...] *Просту*, что так произошло. [...] (POM)

Zarówno w tekście polskim, jak i w rosyjskim, formuły przeproszania zostały uzupełnione przez zdania podrzędne dopełnieniowe, które podają nazwę faktu, za który się przeprasza (Czapiga 2007: 150). Podobnie, jak w przypadku *просту*, również *извини* może występować z dopełnieniem w bierniku, np.:

- *Przepraszam* cię, ale dzwonię, bo Jacek przestał brać leki...
- *Извини меня*, но я звоню из-за того, что Яцек перестал принимать лекарства... (KIM)

Dopełnienie w formie zaimka osobowego w akuzatywie występuje również przy czasowniku *przepraszam* w polskim zdaniu. Obserwujemy jednak pewną rozbieżność w zakresie osoby (*przepraszam* *CIE* / *извини* *МЕНЯ*), którą wyeliminowałoby użycie synonimicznego *wybacz* *MI* w miejscu *przepraszam* *CIE*. Zdania ze spójnikiem przeciwstawnym (*ale* / *но*) stanowią niejako usprawiedliwienie mówiącego (Czapiga 2007: 150).

- *прошу прощения*, np.:

- *Nie napilbyś się kawy? O przepraszam*, masz gościa – dosłyszała czyjeś pokasztywanie.
- *А ты не хочешь где-нибудь со мной выпить кофе?... О, прошу прощения*, у тебя гость, – расслышала она чье-то покашливание. (KIM)

Użyta w tekście przekładu formuła podkreśla ugrzeczną postawę nadawcy i jest nacechowana oficjalnością (Puchała 2012: 309). Bywa, że podany ekwiwalent występuje jako człon bardziej rozbudowanej konstrukcji, por.:

- *To ja cię przepraszam* – usłyszała.
- *Это я прошу у тебя прощения*, – услышала Юстина. (UDS)

Eksplicytne wyrażenie podmiotu i wprowadzenie dopełnienia czynią wypowiedź bardziej wiarygodną, co może sprzyjać skuteczności aktu przeproszenia. Poprzedni przykład nie stanowi klasycznych przeprosin, lecz spontaniczną reakcję werbalną na obecność osoby trzeciej, skutkującą stwierdzeniem niestosowności przedłożonej propozycji przez mówiącego.

Oprócz wyżej wymienionych ekwiwalentów słownikowych w tekście rosyjskiego przekładu odnotowano następujące kontekstowe realizacje znaczenia leksemu *przepraszam*:

– **Препрашам** – *powiedziała i pasażer cofnął nogi. Miejsca między siedzeniami wystarczało na opuszczenie stolika, ale nie na swobodne przejście.*

– **Разрешите**, – *попросила она, и пассажир убрал ноги из прохода. Места между сиденьями было достаточно, чтобы опустить столик, но пройти было непросто.* (UDS)

Do przeproszania w języku rosyjskim służy szereg synonimiczny: *извините, простите, прошу прощения*, jednak żadna z tych formuł nie zostanie użyta w przypadku prośby o ustąpienie miejsca czy zrobienie przejścia (Puchała 2012: 310). W odróżnieniu od języka polskiego, kiedy w sytuacjach typu: prośba o przejście czy zrobienie miejsca (np. w autobusie, tramwaju, zrobienie przejścia w teatrze) przyjęte jest użycie formuły *przepraszam*, w języku rosyjskim pojawia się leksem *разрешите* z odpowiednim czasownikiem, np. *разрешите пройти*. W przytoczonym przykładzie *przepraszam* / *разрешите* pełni funkcję zwrócenia uwagi adresata wypowiedzi na mówiącego. W danym kontekście można mówić o niedefinicyjnym użyciu performatywu *przepraszam*, gdyż nie wynika ono z poczucia winy mówiącego i chęci uniknięcia niezadowolona adresata wypowiedzi, a intencję nadawcy można interpretować jako akt woli („chcę przejść”) połączony z prośbą („zrób mi miejsce, bym mogła przejść”) (Gałczyńska 2002: 21).

*Bardzo **przepraszam**, proszę mi wybaczyć, to się już nigdy więcej nie powtórzy, tym bardziej że zrezygnowano ze mnie jako z osoby, która odpowiada na listy.*

Очень прошу, извините меня, пожалуйста, больше это никогда не повторится, тем более что в мои обязанности теперь не входит отвечать на письма, поступающие в редакцию. (NWŻ)

W obrębie przytoczonej wypowiedzi można wyróżnić kilka aktów mowy (np. obietnica: *to się już nigdy więcej nie powtórzy* / *больше это никогда не повторится*), z których nadrzędną zdaje się być prośba o przebaczenie, jako wynik interferencji aktów prośby i przeproszenia. W zdaniach obydwu języków obserwujemy nagromadzenie form grzecznościowych, zwiększające siłę illokucyjną wypowiedzi.

- **Przepraszam** panią, *bardzo* panią **przepraszam** – powiedział, dając jej podniesione z brudnej posadzki pieniądze.
 – *Ради бога, простите меня*, – сказал он, подавая ей поднятые с пола монетки.
 (LP)

W polskim tekście leksem *przepraszam* został użyty dwukrotnie, intencję wypowiedzi wzmacnia też modyfikator przysłówkowy *bardzo*. Zarówno powtórzenie formuły, jak i zastosowanie przysłówka, służy uwiarygodnieniu zwrotu grzecznościowego (Ożóg 1991: 55). Treść zdania rosyjskiego intensyfikuje wykrzyknik¹ *ради бога* (*na miły Bóg / na litość boską*), który pod względem znaczenia odpowiada wyrażeniom *очень прошу, пожалуйста*.

- *Cholera, przepraszam. Naprawdę nie chciałem* – powiedział, patrząc mu w oczy.
 – **Przepraszam, bardzo przepraszam** – powtórzył.
 – *О, черт! Извините, ради бога. Это вышло нечаянно*, – сказал он, глядя Маршину в глаза. – **Еще раз прошу прощения**. (LP)

Leksem *przepraszam* występuje trzykrotnie w tekście polskim, w rosyjskim znajdujemy ekwiwalenty *извините* i *прошу прощения*. Wypowiedzi w obydwu językach są nasycone różnego rodzaju wzmocnieniami, do których możemy zaliczyć usprawiedliwienie (*Naprawdę nie chciałem / Это вышло нечаянно*), powtórzenia, modyfikator przysłówkowy w zdaniu polskim (*bardzo*), wykrzyknienia w rosyjskim. Ponadto w tekście przekładu obserwujemy kontrastowe zestawienie wyrażeń, z których jedno jest uważane za potoczne czy wręcz wulgarne (*cholera / черт*), a drugie nawiązuje do leksyki religijnej (*ради бога*). Tego rodzaju połączenie oddaje emocjonalny charakter wypowiedzi.

[...] *Ja nie jestem mu potrzebna, dlaczego więc tam przy nim być? О, przepraszam, jestem potrzebna, żebyśmy razem chorowali, asystentka depresji. Nie dla towarzysztwa, nie.* [...]

[...] *Я не нужна ему – так зачем же мне быть с ним? О, нет, конечно, я нужна ему – нужна, чтобы болеть с ним вместе, чтобы разделять с ним его депрессию, хотя общаться со мной он не хочет.* [...] (KIM)

Leksemy *przepraszam* i *конечно* (pol. *oczywiście*) trudno uznać za bezpośrednie ekwiwalenty, jednak w danej sytuacji obydwu użycia, dodatkowo poprzedzone wzmacniającym ekspresyjność wypowiedzi wykrzyknikiem *о*, występują jako wtrącenie, dające w nieco ironiczny sposób wyraz oburzeniu mówiącego.

Zależności liczbowe między poszczególnymi sposobami przekładu formy *przepraszam* przedstawia poniższa tabela.

¹ <http://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/278931/%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8>.

Tabela 1. Rosyjskie ekwiwalenty przekładowe performatywu *przepraszam*

Rosyjski odpowiednik przekładowy polskiego leksemu <i>przepraszam</i>		Liczba przykładów w zebranych materiale	(w %)
Ekwiwalenty słownikowe	<i>прости</i>	45	37,5
	<i>простите</i>	27	22,5
	<i>извините</i>	15	12,5
	<i>прошу прощения</i>	14	11,7
	<i>извини</i>	12	10,0
<i>Разрешите</i>		1	0,8
Inne		6	5,0
Razem		120	100,0

Podsumowując, można sformułować następujące wnioski:

1. Ekwiwalenty słownikowe performatywu *przepraszam* stanowią znaczną większość (łącznie prawie 95%) zebranego materiału. Świadczy to o zbieżności semantycznej niezależnie od sytuacji użycia.

2. Przeprowadzona analiza pokazała, że zarówno leksem *przepraszam*, jak i jego rosyjskie odpowiedniki stanowią nie tylko wykładniki aktu mowy przeproszenia, ale również istotny element repertuaru form grzecznościowych obydwu języków.

3. Czynnikiem wzmacniającym siłę oddziaływania na adresata aktu mowy przeproszenia może być powtórzenie performatywu, a także obecna w wypowiedzi obietnica i usprawiedliwienie.

Bibliografia

- Czapiga Z. (2007), *Funkcje komunikacyjne rosyjskich performatywów извините, простите i ich polskich ekwiwalentów*, [w:] *Język w kontekście społecznym i komunikacyjnym. Rusycystyczne studia konfrontatywne*, red. P. Czerwiński, A. Charciarek, Katowice, s. 146–154.
- Gałczyńska A. (2002), *Niedefinicyjne funkcje performatywu przepraszam*, „Poradnik Językowy”, №4, s. 16–24.
- Kozicka-Borysowska Ż. (2002), *Pragmatyczne aspekty aktu mowy przeproszenia*, [w:] *Język a komunikacja 4*, tom I, *Język trzeciego tysiąclecia II*, red. G. Szpila, Kraków, s. 381–389.
- Kozicka-Borysowska Ż. (2003), *Językowe wykładniki aktu mowy przeproszenia w języku polskim i rosyjskim*, [w:] *Dialog kultur w Nowej Europie*, red. K. Iwan, E. Komorowska, A. Rella, J. Żywczak, Szczecin, s. 247–255.
- Kozicka-Borysowska (2004), *Przepraszam, która godzina, czyli o innej funkcji przeproszania*, [w:] *Świat Słowian w języku i kulturze V. Językoznawstwo*, red. E. Komorowska, A. Krzanowska, Szczecin 2004.
- Kozicka-Borysowska Ż. (2008), *Akt mowy przeproszenia. Studium pragmalingwistyczne*, Szczecin.

- Kozicka-Borysowska Ż. (2010), *O formalnej i semantycznej bliskości aktów mowy pożegnanie i prośba o przebaczenie w języku rosyjskim*, [w:] E. Komorowska, D. Stanulewicz (red.), *Język, tożsamość i komunikacja międzykulturowa. Księga pamiątkowa ofiarowana doktor Bożenie Zinkiewicz-Tomanek*, Szczecin, s. 163–169.
- Marcjanik M. (1995), *Funkcje komunikacyjne performatywu przepraszam*, „Poradnik Językowy”, №2, s. 22–30.
- Masłowska E. (1991), *Proszę, dziękuję, przepraszam*, [w:] *Język a Kultura*, tom 6: *Polska etykieta językowa*, red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik, Wrocław, s. 81–88.
- Ozóg K. (1991), *O niektórych aspektach semantyki zwrotów grzecznościowych*, [w:] „Język a Kultura”, tom 6: *Polska etykieta językowa*, red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik, Wrocław, s. 51–56.
- Puchała J., (2012), *Przepraszam, proszę, dziękuję – o polskiej i rosyjskiej etykiecie językowej*, „Postscriptum Polonistyczne”, №2 (10), s. 303–325.
- Wierzbicka A., (1983), *Genry mowy*, [w:] *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*, red. T. Dobrzyńska, E. Janus, Wrocław, s. 125–137.

Źródła materiału faktograficznego (teksty w wersji elektronicznej)

- M. Gretkowska, *Kobieta i mężczyźni* / M. Гретковская, *Женщина и мужчины* (KIM).
- K. Grochola, *Ja wam pokażę!* / K. Грохоля, *Я вам покажу!* (JWP).
- K. Grochola, *Nigdy w życiu* / *Никогда в жизни* (NWŻ).
- K. Grochola, *Podanie o miłość* / *Заявление о любви* (POM).
- K. Grochola, *Serce na temblaku* / *Сердце в гинце* (SNT).
- K. Grochola, *Upoważnienie do szczęścia* / *Гарантия на счастье* (UDS).
- J.L. Wiśniewski, *Los powtórzony* / *Повторение судьбы* (LP).

PRZYJĘTE SKRÓTY NAZW SŁOWNIKÓW

- ISJP – *Inny słownik języka polskiego* (2000), red. M. Bańko, Warszawa.
- WSPR – Hessen D., Stypuła R. (1979), *Wielki słownik polsko-rosyjski P-Ż*, Warszawa.

Anna Rudyk

THE RUSSIAN EQUIVALENTS OF THE POLISH LEXEME *PRZEPRASZAM*

(Summary)

The article shows the Russian equivalents of the performative *przepraszam* extracted from the contemporary Polish prose and its translation into Russian. The dictionary equivalent *пoчyм(мe)* appeared in the majority of examples.

Keywords: *performative verb, apology, textual equivalents.*

Anna Rudyk

ROSYJSKIE ODPOWIEDNIKI PRZEKŁADOWE LEKSEMU *PRZEPRASZAM*

(Streszczenie)

Artykuł pokazuje rosyjskie ekwiwalenty performatywu *przepraszam*. Przykłady zostały wyekscerpowane z tekstów współczesnej polskiej prozy i jej przekładów na język rosyjski. W większości przypadków wystąpił słownikowy odpowiednik *npocmu(me)*.

Słowa kluczowe: *czasownik performatywny, przeproszenie, ekwiwalenty tekstowe.*